

ks. Roman Kuligowski, UKSW Wydział Teologiczny – Radom

O „GŁĘBOKIM ZDUMIENIU WOBEC WARTOŚCI I GODNOŚCI CZŁOWIEKA”, CZYLI O TEOLOGII MORALNEJ HUMANISTYCZNEJ

Teologia moralna zajmuje się formułowaniem i uzasadnianiem reguł postępowania człowieka, które odsłaniają to, co wartościowe. Respektowanie określonych wartości i zasad postępowania jest konieczne dla realizowania powołania ludzkiego. W centrum zainteresowań teologa moralisty pozostaje człowiek.

Problemem ważnym dla kształtowania etycznych przekonań człowieka pozostaje uzasadnienie norm moralnych. We współczesnym świecie, w którym mamy do czynienia z wielością propozycji dotyczących ludzkiego postępowania, nierzadko z wykluczającymi się wręcz zasadami, konkretne normy moralne są afirmowane bądź odrzucane w zależności od tego, jakie racje przemawiają, przekonują, na rzecz tychże norm.

Ojcowie Soboru Watykańskiego II wskazali na osobę ludzką jako na rację uzasadniającą słuszość norm etycznych. A Jan Paweł II, realizator postanowień soborowych, naucza: *Sobór Watykański II w swej wnikliwej analizie „świata współczesnego” stale docierał do tego najważniejszego w widzialnym stworzeniu punktu, którym jest człowiek, zstępując – tak jak Chrystus – w głąb ludzkich sumień, dotykając wewnętrznej tajemnicy człowieka, tej którą w języku biblijnym i pozabiblijnym również wyraża „serce” Chrystus-Odkupiciel świata jest Tym, który dotknął w sposób jedyny i niepowtarzalny tajemnicy człowieka, który wszedł w Jego „serce” Słusznie przeto Sobór Watykański II uczy: „Tajemnica człowieka wyjaśnia się naprawdę dopiero w tajemnicy Słowa Wcielonego”¹ W dalszej części swoich wywodów Papież pisze: Człowiek, który chce zrozumieć siebie do końca – nie wedle jakichś tylko doraźnych, częściowych, czasem powierzchownych, a nawet pozornych kryteriów i miar swojej własnej istoty – musi ze swoim niepokojem, niepewnością, a także słabością i grzesznością, ze swoim życiem i śmiercią, przybliżyć się do Chrystusa. Musi niejako w Niego wejść z sobą samym, musi sobie „przyswoić”, zasymilować całą rzeczywistość Wcielenia i Odkupienia, aby siebie odnaleźć. Jeśli dokona się w człowieku ów dogłębny proces, wówczas owocuje on nie tylko utwielbieniem Boga, ale także głębokim zdumieniem nad sobą samym. Jakąż wartość musi mieć w oczach Stwórcy człowiek, skoro zasłużył na takiego i tak potężnego Odkupiciela (por. hymn Exsultet z Wigilii Wielkanocnej), skoro Bóg „Syna swego Jednorodzonego dał” ażeby on, człowiek „nie zginął ale miał życie wieczne” (por. J 3,16).*

Właśnie owo głębokie zdumienie wobec wartości i godności człowieka nazywa się Ewangelią, czyli Dobrą Nowiną. Nazywa się też chrześcijaństwem. Stanowi o posłannictwie Kościoła w świecie – również, a może nawet szczególnie – „w świecie współczesnym” Owo

¹ Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, nr 8.

zduwienie, a zarazem przeświadczenie, pewność, która w swym głębokim korzeniu jest pewnością wiary, ale która w sposób ukryty ożywia każdą postać prawdziwego humanizmu - pozostają najściślej związane z Chrystusem. Ono wyznacza zarazem Jego miejsce. (...)

Jest to podstawowe zadanie Kościoła we wszystkich epokach, a w szczególności w epoce naszej, aby skierowywał wzrok człowieka, aby skierowywał świadomość i doświadczenie całej ludzkości w stronę tajemnicy Chrystusa, aby pomagał wszystkim ludziom obcować z głębią Odkupienia, która jest w Jezusie Chrystusie. Przez to samo dotykamy równocześnie największej głębi człowieka: ludzkich serc, ludzkich sumień, ludzkich spraw². - Podsumowując wypowiedzi Jana Pawła II, można dojść do wniosku, że Papież, interpretując nauczanie Vaticanum II, skłania się ku tezie, że kryterium uzasadniające normy moralne ma charakter humanistyczny. Idzie o humanizm chrystocentryczny.

Refleksja nad humanistycznym wymiarem teologii moralnej inspiruje do wyraźniejszego uchwycenia racji przemawiających za pozytywnym odniesieniem się Kościoła katolickiego do humanizmu. Humanizm rozumiemy jako postawę intelektualną i moralną, w której podkreśla się szczególną doniosłość spraw związanych z człowiekiem, zwłaszcza jego godność³. Współcześnie mówi się raczej o humanizmach, dając tym samym do zrozumienia, że w zależności od reprezentowanego światopoglądu uwyraźniają się u ludzi - obok licznych podobieństw - pewne różnice w samym rozumieniu treści pojęcia wartości określanych jako humanistyczne⁴. Można zatem mówić o zapotrzebowaniu na humanizm podstawowy, który to humanizm zawierałby w sobie wartości uznawane przez wszystkich, dla których wartości humanistyczne są istotne dla rozumienia sensu życia ludzkiego. W poszukiwaniach związanych z humanizmem podstawowym ważną rolę zdaje się odgrywać metoda dialogu, która może pomóc nie tylko w spotkaniu ludzi o różnych przekonaniach, ale i w otwarciu na Prawdę. Z dialogu nie powinno się wykluczać żadnego człowieka dobrej woli.

U podstaw każdego humanizmu leży określona koncepcja człowieka. Ujmowanie problematyki antropologicznej przez chrześcijan i niechrześcijan jest zasadniczo różne⁵. Nie oznacza to jednak, że nie ma wspólnych wartości, łączących ludzi

² Tamże, nr 10.

³ Por. W. Łydka: *Humanizm tajemnicy zbawienia*, art. cyt., s. 209.

⁴ Por. V. Miano: *Humanizm podstawą dialogu między wierzącymi i niewierzącymi?*, art. cyt., ss. 4-12; W. Granat: *U podstaw humanizmu chrześcijańskiego*. Poznań 1976, ss. 37-52 i 243-280; J.A. Kłoczowski: *Humanizm a ateizm*. Znak 22 (1970) ss. 187-203; J. Majka: *Humanizm ateistyczny a humanizm chrześcijański*. AK 65 (1973)5-6, ss. 351-366; B. Nadolski: *Ateizm a humanizm*. Znak 21 (1969), ss. 786-789; S. Olejnik: *Etyka chrześcijańska a humanizm ateistyczny*. AK 65 (1973)5-6, ss. 221-238; J.-Y. Jolif: *Ateizm i poszukiwanie rzeczywistej więzi między ludźmi*. Conc(pol) 1-10 (1966-67), Poznań-Warszawa 1969, ss. 546-552; R. Coffy: *Bóg niewierzących*. Paris 1981, ss. 41-54; M. Neusch: *U źródeł współczesnego ateizmu*. Paris 1980, ss. 34-41; B. Häring: *Frei in Christus. Moraltheologie für die Praxis des christlichen Lebens*. T. 2, Freiburg-Basel-Wien 1980 - idzie szczególnie o rozdział VII: *Glaube in einem Zeitalter weitverbreiten Unglaubens*, ss. 322-362; S. Olejnik: *W kręgu moralności chrześcijańskiej*. Warszawa 1985, ss. 197-212; J.-M. Aubert: *Jak żyć po chrześcijańsku w XX wieku*. Warszawa 1986, ss. 15-18.

⁵ Por. V. Miano: *Humanizm podstawą dialogu między wierzącymi i niewierzącymi?*, dz. cyt., s.8; M. Jaworski: *Tomistyczna koncepcja człowieka*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 13-29; L. Wciórka: *Koncepcja człowieka w ujęciu Teilharda de Char-*

oddalonych od siebie światopoglądowo. Analizując treść wypowiedzi Kościoła, można wskazać na dwa zasadnicze dla współczesnego człowieka kompleksy problemowe, które wydają się być wspólne dla różnych odcieni humanizmu. Idzie tu głównie o problem godności człowieka i o te wartości humanistyczne, które określa się mianem praw człowieka.

Poszukujemy tylko tych podstaw dialogu, które w swojej zasadniczej warstwie znaczeniowej mogą być rozumiane jako wspólne dla wierzących i niewierzących. Różnice pomiędzy chrześcijanami a ateistami zdają się bowiem być największe. Znacznie łatwiej dostrzec wspólne elementy antropologiczne pomiędzy reprezentantami różnych religii. Trzeba mieć też świadomość, że wiele elementów treściowych nabiera swojego znaczenia w określonym kontekście doktrynalnym, właściwym dla uczestnika dialogu. Dialog dokonuje się pomiędzy konkretnymi ludźmi, którzy nigdy nie utożsamiają się całkowicie z określoną formą humanizmu. Trzeba założyć, że poglądy człowieka mogą podlegać ewolucji. Zatem zbieżność zainteresowań partnerów dialogu też musi być rozumiana dynamicznie. Rozwiązania możliwe do przyjęcia przez strony, uczestniczące w dialogu, jawią się jako cel wspólnych poszukiwań. Czy nie kryje się w tym pokusa rezygnacji z prawdy absolutnej? - *Nie akceptujemy tezy, że współdziałanie na płaszczyźnie humanizmu bardziej pełnego i bardziej powszechnego musi być koniecznie relatywizowaniem każdej prawdy. My nie jesteśmy zdania, że tolerancja, koegzystencja i dialog zakładają sytuację, w której przy podejmowaniu decyzji i dokonywaniu wyborów trzeba koniecznie zrezygnować z kryterium prawdy, dobra i sprawiedliwości. Wybór musi zawsze dokonywać się między wartością i kontrwartością, ponieważ tam, gdzie to rozróżnienie ustaje, nie byłoby już miejsca ani dla sporu, ani dla dialogu*⁶. Ponadto trzeba mieć świadomość, że prawda, którą głosi każdy z partnerów, nie musi być całą prawdą, ale tylko pewnym jej aspektem. Przy takiej świadomości można mówić o postawie otwarcia się na dialog⁷

*Człowiek jest więc podmiotem i przedmiotem dialogu między różnymi lub przeciwnymi humanizmami, człowiek we wszystkich swych wymiarach, człowiek wieczny i konkretny. Dialog jest możliwy, ale trudny*⁸.

---

din. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 30-40; J. Tischner: *Filozofia i ludzkie sprawy człowieka. Ujęcie fenomenologiczne*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 41-56; J. Szewczyk: *Marksovska koncepcja człowieka*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 57-73; S. Kowalczyk: *Marksiistowska koncepcja człowieka*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 74-87; S. Grygiel: *Problemy filozofii egzystencjalistycznej*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 88-100; W. Gawlik: *Problem człowieka w ujęciu strukturalistów*. W: *Współczesna filozofia człowieka*, dz. cyt., ss. 101-112; S. Kowalczyk: *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*. Warszawa 1990; *Filozofia dialogu* (red. B. Baran). Kraków 1991.

⁶ V. Miano: *Humanizm podstawą dialogu między wierzącymi i niewierzącymi?* dz. cyt., s. 12.

⁷ Por. j.w., s. 12; także: M. Neusch: *U źródeł współczesnego ateizmu*, dz. cyt., ss. 282-283.

⁸ V. Miano: *Humanizm podstawą dialogu między wierzącymi i niewierzącymi?*, dz. cyt., s. 12. Por. M. Buber: *Człowiek z człowiekiem*. WDr 9 (1981)6, s. 75; Fr. König: *Chrześcijaństwo w obliczu dialogu z niewierzącymi*. Więź 13 (1969)9, ss. 5-11; tenże: *Nowe drogi dialogu*. ChS 4 (1972)5, ss. 1-4; tenże: *Tezy do dialogu chrześcijan i marksistów*. Więź 13(1969)9, ss. 12-19; E. Oliver: *Der Rat für gesellschaftliche Moral. Ein Versuch der Zusammenarbeit zwischen religiös Gläubigen und Humanisten*. IDZ 3 (1970)1, ss. 42-51; T. Ślipko: *Moralność a dialog humanistów*. W: *W kierunku chrześcijańskiej kultury* (red. B. Bejze). Warszawa 1978, ss. 441-456.

1. Godność człowieka

W naszej epoce ludzie coraz więcej uświadamiają sobie godność osoby ludzkiej⁹. Ludzkość - przynajmniej ta część, która identyfikuje się z kulturą euroatlantycką - jest niemal całkowicie zgodna co do tego, że człowiek stanowi centrum wszystkiego, co jest na ziemi¹⁰. Stąd problem godności człowieka może stanowić podstawę wspólnie prowadzonego dialogu wierzących i niewierzących. Aczkolwiek godność człowieka może być różnie rozumiana przez partnerów dialogu, to jednak już samo pełniejsze poznanie stanowiska drugiej strony nadaje sens wspólnie podjętym wysiłkom. A wolno przecież założyć, że w dziedzinie godności człowieka odnajdą się elementy wspólne zarówno dla wierzących, jak i dla ludzi przeczących istnieniu Boga.

To, co łączy wszystkich ludzi jest rzeczą najgłębszą. Tym wspólnym mianownikiem jest natura ludzka¹¹. Człowieczeństwo z zakotwiczoną w nim godnością osoby ludzkiej stanowi podstawę dialogu Kościoła z całym światem¹². Kościół katolicki potwierdził wielokrotnie swoją gotowość do prowadzenia dialogu z wszystkimi ludźmi dobrej woli¹³. Wierzący żywią przekonanie, że godność człowieka odnajduje swój głębszy sens w ujęciu chrześcijańskim. W oparciu o naukę Soboru Watykańskiego II można wskazać na pewne treści, które stanowią katolicki wykład na temat godności osoby ludzkiej.

a. Antropologia Soboru Watykańskiego II

Wedle niemal zgodnego zapatrywania wierzących i niewierzących wszystkie rzeczy, które są na ziemi, należy skierować ku człowiekowi, stanowiącemu ich ośrodek i szczyt¹⁴. W soborowej wypowiedzi dwie sprawy wydają się mieć duże znaczenie: 1. stwierdzenie, że człowiek stanowi ośrodek i szczyt całej rzeczywistości ziemskiej; 2. uznanie powszechności tej opinii. Dla poszukiwań podstaw dla dialogu obydwie sprawy są ważne¹⁵.

⁹ DWR, nr 1. Zob. Pius XII: Orędzie radiowe, 24 grudnia 1944. AAS 37 (1945), s. 14; por. A. Bonora: *Człowiek obrazem Boga w Starym Testamencie*. Com(pol) 2 (1982) 2, ss. 16-23; T. Wilski: „*Tajemnica osoby*” - klucz do rozumienia siebie i Boga. Com(pol) 2 (1982) 2, ss. 24-44; Cz. Bartnik: *Chrystus jako kamień węgielny człowieczeństwa według Jana Pawła II*. AK 73 (1983) 3, ss. 423-432; M. Gogacz: *Chrześcijańska wartość osoby ludzkiej*. CTh 39 (1969) 2, ss. 85-90; L. Janssens: *Wolność sumienia i wolność religijna*. Warszawa 1970, ss. 58-72; W. Bołoz: *Personalistyczne uzasadnienie norm moralnych w nauce Soboru Watykańskiego II*. SThV 21 (1983) 1, ss. 94-109; J. Kowalski, D. Sikorski, G. Słezak: *Poznać człowieka w Chrystusie. Jan Paweł II o godności ludzkiej*. Częstochowa 1983; B. Häring: *Frei in Christus. Moralthologie für die Praxis des christlichen Lebens*. T.1, Freiburg-Basel-Wien 1980, ss. 25, 262 i 274-276; A. Hertz, W. Korff, T. Rendtorff, H. Ringeling: *Handbuch der christlichen Ethik*. T. 3, Freiburg-Basel-Wien 1993, ss. 197-279.

¹⁰ Zob. KDK, nr 12.

¹¹ Zob. KDK, nr 14.

¹² Zob. KDK, nr 40.

¹³ Zob. Paweł VI, Encyklika *Ecclesiam suam*, nr 93-94.

¹⁴ KDK, nr 12; por. S. Olejnik: *W odpowiedzi na dar i powołanie Boże. Zarys teologii moralnej*. Warszawa 1979, ss. 548-549; W. Bołoz: *Eklezjalne aspekty moralności chrześcijańskiej*. Tuchów 1991, ss. 61-72.

¹⁵ Por. W. Bołoz: *Personalistyczne uzasadnienie norm moralnych w nauce Soboru Watykańskiego II*, art. cyt., s. 94.

W oparciu o wypowiedzi Soboru wolno powiedzieć, że Bóg traktuje człowieka poniekąd jako partnera. W Konstytucji o Objawieniu Bożym Bóg jest ukazany jako Ten, który komunikuje się z ludźmi, zapraszając ich do wspólnoty z Sobą¹⁶. Z miłości do ludzi Chrystus założył Kościół. Syn Boży przyszedł na ziemię, *aby służyć i oddać duszę swoją na okup za wielu* (Mk 10,45). Wreszcie dla ludzi poniósł Chrystus śmierć na Krzyżu i zmartwychwstał¹⁷.

Stosunek Boga do człowieka, ukazany w wypowiedziach Soboru Watykańskiego II, można rozumieć w kategorii dialogu. Bóg otwiera się przed człowiekiem; nie przestając być Tajemnicą, udziela się człowiekowi i staje się mu bliski. Między Bogiem a człowiekiem zachodzi relacja nie podmiot - przedmiot, ale relacja ja - ty¹⁸. Odpowiedzią człowieka na objawianie się Boga jest wiara. Nauka Soboru pozwala na ujmowanie wiary jako osobowej - to znaczy świadomej i wolnej - odpowiedzi człowieka wobec objawiającego się Boga¹⁹. Poprzez wiarę człowiek osobowo spotyka się z Bogiem.

Racją, dla której Bóg wynosi człowieka ponad rzeczywistość doczesną i traktuje go niejako po partnersku, jest - tak przynajmniej wolno wnioskować w oparciu o lekturę dokumentów soborowych - godność osoby ludzkiej. W Deklaracji o wolności religijnej Soboru Watykańskiego II znajduje się zdanie: *Zważa On (Bóg - przyp. wł.) na godność osoby ludzkiej, przez Siebie stworzonej*²⁰. Człowiek jest *jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego*²¹.

W rozważaniach teologicznomoralnych, podejmujących temat godności osoby ludzkiej, można odnaleźć odpowiedź na pytanie, czym jest ta godność. Aby jasniej zrozumieć antropologię Vaticanum II, warto odwołać się do wypowiedzi papieskich z okresu przedsoborowego. Istotna wydaje się tu wypowiedź Jana XXIII, zawarta w encyklice *Pacem in terris*. W tejże encyklice spotyka się dwojakie rozumienie godności człowieka: godność naturalną oraz godność nadprzyrodzoną²². W opracowaniach teologicznych można spotkać się także z rozróżnieniem godności ontologicznej i moralnej²³, ontologicznej i egzystencjalnej²⁴. Teolog moralista ujmuje godność osoby ludzkiej całościowo, acz w poszukiwaniu racji przemawiających na rzecz dialogu wierzących z niewierzącymi bardziej podkreśla się naturalny wymiar godności człowieka.

¹⁶ Zob. KO, nr 2.

¹⁷ Zob. KK, nr 5.

¹⁸ Zob. Paweł VI, Encyklika *Ecclesiam suam*, nr 70; por. J. Krasieński: *Personalistyczny charakter humanizmu chrześcijańskiego*. W: *Tajemnica człowieka. Wokół osoby i myśli Ks. Wincentego Granata*, red. H. Szumił, Lublin 1985, s. 328.

¹⁹ Zob. KO, nr 5.

²⁰ DWR, nr 11; por. W. Bołoz: *Personalistyczne uzasadnienie norm moralnych w nauce Soboru Watykańskiego II*, art. cyt., ss. 95-96: Wyrażenie „godność” (*lat. dignitas*) pojawia się w dokumentach (idzie o dokumenty Soboru Watykańskiego II - przyp. wł.) 88 razy. Najczęściej słowo to używane jest w połączeniu z wyrażeniem „osoba ludzka” chociaż można również znaleźć inne przypadki jego stosowania.

²¹ KDK, nr 24.

²² Zob. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, nr 9; także: Pius XII: *Orędzie radiowe*, wygłoszone w Wigilię Bożego Narodzenia, 1942 r. AAS 35(1943), ss. 9-24 oraz: Jan XXIII: *Kazanie z 4 stycznia 1963 r.* AAS 55(1963), ss. 89-91.

²³ Por. P. Pavan: *L'uomo nel Concilio Vaticano II*. *Seminarium* 32(1980)1, s. 110.

²⁴ Por. Ch. Butler: *Teologia Soboru Watykańskiego II*. Paris 1971, ss. 195 nn.

Jan XXIII, mówiąc o godności osoby ludzkiej, zauważa, że jest ona czymś naturalnym dla każdego człowieka²⁵. Godność człowieka łączy się z jego działaniem rozumnym wolnym²⁶. *Godność więc każdego człowieka jest to szczególniejszy rodzaj jego bytowania na poziomie nadprzyrodzonym jako dziecka Bożego, jego przyjaciela i uczestnika jego absolutnego dobra*²⁷ - tak podsumowuje naukę autora *Pacem in terris* na temat godności człowieka ks. Wincenty Granat.

Na temat godności osoby ludzkiej wypowiedział się bardzo wyraźnie Sobór Watykański II w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym, w Konstytucji dogmatycznej o Kościele i w Deklaracji o wolności religijnej. - W *Lumen gentium* wyrażenie *godność* oznacza wartość chrześcijańską. I tak ojcowie soborowi wypowiedzieli się na temat godności jako wartości, która przysługuje wszystkim wiernym Ciała Chrystusowego²⁸. Tę godność, która przysługuje w Kościele także wiernym świeckim, mają uznawać i wspierać biskupi²⁹. - Wyrażenie *godność* odnosi Konstytucja dogmatyczna o Kościele także do Najświętszej Maryi Panny³⁰. Jako wartość i jako wyzwanie ukazana jest godność w *Gaudium et spes*. *Osoby i grupy ludzkie pragną życia pełnego i wolnego, godnego człowieka, przy wykorzystaniu wszystkiego, czego im może dostarczyć tak obficie dzisiejszy świat*³¹. Godność osoby łączy się tu ze świadomością i wolnością człowieka, z jego rozwojem i zaangażowaniem w życie świata. *Godność człowieka wymaga, aby działał ze świadomego i wolnego wyboru, to znaczy osobowo, od wewnątrz poruszony i naprowadzony, a nie pod wpływem ślepego popędu wewnętrznego lub też zgola przymusu zewnętrznego*³². Ponieważ człowiek przerasta cały świat rzeczy i posiada duszę nieśmiertelną, stąd godność człowieka w świecie ma charakter wartości wyjątkowej³³. Ujawnia się ona przez sumienie, wewnętrzne sanktuarium człowieka, w którym osoba ludzka spotyka się z Bogiem. W sumieniu dokonuje się dialog pomiędzy Bogiem a osobą ludzką³⁴. Sumienie bowiem to osoba ludzka w chwili rozstrzygnięcia, w momencie afirmacji bądź negacji jawiącej się powinności: *to masz czynić, tamtego unikać*³⁵. W sumieniu człowiek staje wobec własnego *ja* w samej głębi swojego istnienia³⁶. W sumieniu człowiek doświadcza wolności

²⁵ Zob. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, nr 44 i 48.

²⁶ Zob. Tamże, nr 34.

²⁷ W. Granat: *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*. Poznań 1985, s. 560.

²⁸ Zob. KDK, nr 32.

²⁹ Zob. KDK, nr 37.

³⁰ Zob. KDK, nr 53.

³¹ KDK, nr 9.

³² KDK, nr 17.

³³ Zob. KDK, nr 14; także: Paweł VI: *L'eminente dignité de l'homme*. DC 68(1971), ss. 753-755; por. K. Wojtyła: *Aby Chrystus się nami posługiwał*. Kraków 1979 (interesujące są tu dwa rozdziały: *Tajemnica i człowiek*, ss. 28-35 oraz *Człowiek jest osobą*, ss. 214-217); tenże: *O godności osoby ludzkiej*. *Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi* 52(1964), ss. 287-289.

³⁴ Zob. KDK, nr 16; także: Pius XII: Orędzie radiowe o należytych urabianiu sumienia chrześcijańskiego u młodzieży, 23 marca 1952. *AAS* 44(1952), s. 271.

³⁵ Zob. KDK, nr 16.

³⁶ Por. N. Rigali: *Moralność jako spotkanie z Bogiem*. WDr 1985,8, s. 49; S. Rosik: *Sumienie*. W: *Katolicyzm A-Z*, dz. cyt., ss. 355-359; tenże: *Wezwania i wybory moralne. Refleksje teologicznomoralne*. Lublin 1992, ss. 145-255.

oraz uświadamia sobie swoją odpowiedzialność³⁷. Podmiot moralny, jakim jest osoba ludzka, wie, że warunkiem spełnienia się jest proegzystencja. Dlatego Sobór Watykański II uczy, że człowiek (...) nie może odnaleźć się w pełni inaczej, jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego³⁸. Można zatem powiedzieć, że w sumieniu następuje swego rodzaju spotkanie ja z ty. Osoba odnajduje siebie i spełnia się jako osoba wówczas dopiero, gdy odkrywa drugiego i afirmuje go jako osobę, odkrywając zbieżność odpowiedzialności za drugiego z odpowiedzialnością za siebie³⁹. Dokonuje się to w sumieniu. I w działaniu zgodnym z głosem sumienia ujawnia się godność osoby ludzkiej.

Godności człowieka nie sprzeciwia się uznanie Boga, któremu człowiek jest poddany⁴⁰. Osoba ludzka, uczestnicząc w bycie i dobru Boga, czerpie z Niego swoją godność. Przy braku fundamentu Bożego i nadziei życia wiecznego godność człowieka doznaje bardzo poważnego uszczerbku⁴¹. Kościół katolicki wierzy, że przez Słowo Wcielone natura ludzka została wyniesiona również w nas do wysokiej godności⁴².

W oparciu o współczesne wypowiedzi Kościoła, a w szczególności w oparciu o dokumenty Soboru Watykańskiego II, można wskazać na fundamentalną treść godności ludzkiej. Godność ta jest wartością bytową. Człowiek góruje nad światem rzeczy i nad światem istot żywych, nie posiadających rozumu i wolnej woli. Osoba ludzka przerasta godnością wszystko to, co istnieje jako świat zwierząt i rzeczy. Człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boże (por. Rdz 1,27). Ujmując godność od strony moralnej jawi się ona jako wezwanie. Jest to wezwanie do uznania godności w każdym człowieku, i do afirmowania jej życiem rozumnym i wolnym. Afirmacja godności osobowej polega ostatecznie na świadczeniu miłości. - Godność osoby ludzkiej jest wrodzona, niezbywalna, trwała, powszechna, obiektywna oraz dynamiczna.

b. Źródła godności osoby ludzkiej

Idąc za wypowiedziami Soboru Watykańskiego II oraz ostatnich papieży, można wskazać dwa podstawowe źródła godności człowieka.

Godność osoby ludzkiej ma swoje źródło przede wszystkim w relacji, jaka zachodzi pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Kościół utrzymuje, że uznanie Boga bynajmniej nie sprzeciwia się godności człowieka, skoro godność ta na samym Bogu się zasadza i w Nim się doskonali; Bóg-Stwórca bowiem uczynił człowieka rozumnym i wolnym; lecz przede wszystkim człowiek powołany jest jako syn do samej wspólnoty z Bogiem i do udziału w Jego szczęściu⁴³. Najkrócej mówiąc, godność osoby ludzkiej ma swoje źródło w Bogu. - Relacja, jaka zachodzi pomiędzy Bogiem a człowiekiem, w niczym nie umniejsza godności człowieka. Przeciwnie, godność ta doskonali się w Bogu. W tym kon-

³⁷ Por. *Sumienie*. W: K. Rahner, H. Vorgrimler: *Mały słownik teologiczny*. Warszawa 1987, kol. 438.

³⁸ KDK, nr 24.

³⁹ T. Styczeń: *ABC etyki*. Lublin 1981, s. 15.

⁴⁰ Zob. KDK, nr 21.

⁴¹ KDK, nr 21.

⁴² KDK, nr 22.

⁴³ KDK, nr 21.

tekście autorzy Konstytucji mówią, że *człowiek powołany jest jako syn do wspólnoty z Bogiem i do udziału w Jego szczęściu*⁴⁴

Pełniejszą interpretację uzyskuje godność osoby ludzkiej, gdy spojrzy się na człowieka jako na *obraz Boga*. Fundamentem teologii *obrazu Boga* jest twierdzenie, że Bóg stworzył człowieka. W *Księdze Rodzaju* znajdują się dwa opisy stworzenia człowieka. Czasowo wcześniejszy jest opis zawarty w drugim rozdziale *Księgi Rodzaju*. Obydwa opisy dopełniają się wzajemnie. - W *Księdze Rodzaju* 1,26 znajdują się słowa Boga: *Uczyńmy człowieka na nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad całą ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi*. Autor natchniony stwierdza nie tylko, że Bóg stworzył człowieka, ale - i to wydaje się istotne - pisze o zamiśle Bożym, który Stwórca wypowiada w liczbie mnogiej: *uczynimy człowieka na nasz obraz, podobnego nam*. Liczba mnoga wskazuje tu na Boskie *My*. Bóg Jeden mówi o Sobie *My*. Można by dopatrywać się w tym jakiegoś dalekiego sygnału trynitarnego. - Bóg urzeczywistnił swój zamiysł i stworzył człowieka. *Księga Rodzaju* (1,27) podaje: *Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył, stworzył mężczyznę i niewiastę*. W przytoczonym tekście trzykrotnie powtarza się czasownik *stworzył* (bara'). Papież Jan Paweł II, interpretując ten tekst, zauważa, że świadczy to (trzykroć *stworzył*) o *szczególnej doniosłości tego aktu stwórczego, o szczególnej jego „intensywności”*. Opis stworzenia człowieka, podany w drugim rozdziale *Księgi Rodzaju* (2,4b-7) - a jest to opis jahwistyczny - nie zawiera wyrażenia *obraz Boży*. Ale i w tym opisie kryje się prawda o człowieku jako podobnym do Boga. Według dalszej części tego opisu człowiek odkrywa swoją odrębność w stosunku do całego świata stworzeń. Chociaż człowiek nadal nazwy zwierzętom, to jednak nie znalazł wśród nich odpowiedniej dla siebie pomocy (por. Rdz 2,19-20). Stworzony przez Boga-Jahwe człowiek przerastał świat stworzeń. I człowiek był tego świadomy, to znaczy miał on od początku zdolność poznania siebie samego, swojego miejsca „ponad” światem innych stworzeń oraz swojej zależności od Boga.

Teologia *obrazu Bożego* pojawia się w różnych miejscach Starego Testamentu. W *Księdze Rodzaju* 9,6 został powtórzony zapis wcześniejszy (1,27): *Człowiek został stworzony na obraz Boga*. W *Księdze Mądrości* jest mowa o tym, że *dla nieśmiertelności Bóg stworzył człowieka, uczynił go obrazem swej własnej wieczności* (2,23). Teologia *obrazu Bożego* jest obecna też wyraźnie w *Księdze Mądrości Syracha*: *Pan stworzył człowieka z ziemi i znów go jej zwróci (...). Przyodział ich w moc podobną swojej i uczynił ich na swój obraz* (17,1.3). Człowiek stworzony *na obraz Boży* zawiera w sobie odbicie Boga, jest jakby zwierciadłem Boga. Przewyższa świat stworzeń, pozostając jednocześnie zależny od swego Stwórcy. Analizując biblijne opisy stworzenia, należy stwierdzić, że „definitywne” *stworzenie człowieka polega na utworzeniu jedności dwóch istot*⁴⁵. Ma to pewne znaczenie aksjologiczne. Z opisu stworzenia człowieka wynika, że człowiek stanowi szczególną wartość u Boga. Także dla siebie samego człowiek jest wartością; mężczyzna jest wartością dla kobiety, a kobieta dla mężczyzny. Mężczyzna i kobieta są sobie równi co do natury i godności. W naturę i godność mężczyzny i kobiety wpisana jest *wspólnota osób*. Oznacza to, że człowiek jest od samego począt-

⁴⁴ KDK, nr 21.

⁴⁵ Jan Paweł II, Przemówienie podczas audiencji generalnej, 14.11.1979, *Nauczanie papieskie*, t. 2, cz. 2, Poznań 1992, s. 549.

ku otwarty na obecność drugiej osoby, że odnajduje w drugim człowieku *pomoc*. W sensie negatywnym to otwarcie się człowieka na obecność drugiej osoby przeżywa człowiek jako osamotnienie. Wspólnota osób, jaką tworzą mężczyzna i kobieta, potwierdza, że człowiek jest *obrazem Boga* w Trójcy Świętej Jedynej.

Istotnym elementem teologii obrazu Boga jest to wszystko, co kryje się w poleceniu, z jakim Bóg zwrócił się do mężczyzny i kobiety: *Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad (...) wszystkimi zwierzętami* (Rdz 1,28). Nakaz przekazywania życia i panowania nad światem łączy się z sobą w tym, co Bóg poleca człowiekowi. *Przekazując życie swojemu potomstwu, mężczyzna i kobieta pozwalają mu dziedziczyć „obraz Boży”, który stał się udziałem człowieka w akcie stworzenia w sposób nieodwracalny*⁴⁶. Poprzez dziedziczenie „obrazu Boga” człowiek ma udział we władzy samego Boga: we władzy przekazywania życia i panowania nad światem. - Stworzony na obraz Boży człowiek ma pośród całego stworzenia wyrażać chwałę Boga, ma być słowem chwały Boga.

Teologia obrazu Boga znajduje swoje dopełnienie w Nowym Testamencie. W *Listie do Kolosan* ukazana jest prawda o Chrystusie-Słowie Przed-wiecznym, które jest obrazem Boga niewidzialnego oraz Pierworodnym wobec każdego stworzenia (1,15). Tak oto człowiek stworzony „na obraz Boga” zostaje (...) w sposób szczególnie odniesiony do Słowa, Przedwiecznego obrazu Ojca, które w pełni czasów stanie się ciałem⁴⁷

Teologia obrazu Boga, zawarta w Biblii, określa miejsce człowieka w porządku stworzenia i wskazuje na związek człowieka z porządkiem zbawienia. Dzięki Jezusowi Chrystusowi urzeczywistnia się i doskonali obraz Boży w człowieku. Ów obraz Boży pozostaje w człowieku - jako wyznacznik godności osobowej - darem i zadaniem. Każdy człowiek jest stworzony na obraz Boży i każdy jest wezwany do potwierdzenia, że jest tego godny. *Wizja człowieka jako obrazu i podobieństwa do Boga nie ma charakteru statycznego. Chodzi tu bowiem o fundamentalną zdolność do wejścia w relację z Bogiem*⁴⁸. Idzie tu więc o realizację wezwania człowieka do bycia w Chrystusie, przez co osoba ludzka ma dawać świadectwo, że istnieje na miarę obrazu Bożego. Ostatecznie sprowadza się to do urzeczywistnienia Chrystusowego wezwania do doskonałości, z jakim zwraca się On do wszystkich ludzi: *Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski* (Mt 5,48).

Miarą doskonałości człowieka jest świętość Boga. Ta świętość oznacza równocześnie chwałę Boga (kabod Jahwe). Chwała Boga określa Tajemnicę Bóstwa. W Starym Testamencie świętość określano mianem *qados*. *Qados* zawiera w sobie równocześnie ideę oddzielenia oraz ideę światła. Starotestamentalne teofanie są jakoś połączone z ogniem. Wystarczy odwołać się do Księgi Wyjścia 3,2: *Wtedy okazał się (Mojżeszowi - przyp. wł.) Anioł Pański w płomieniu ognia, ze środka krzewu; do Księgi Powtórzonego Prawa 4,12: I przemówił do was Pan, Bóg wasz, spośród ognia; do Księgi Ezechiela 1,27-28: Następnie widziałem coś jakby połysk stopu złota ze srebrem, który wyglądał jak ogień wokół niego. Ku górze od tego, co wyglądało jak biodra, i w dół od tego, co wyglądało jak biodra, widziałem coś, co wyglądało jak ogień, a wokół niego promieniował blask; czy wreszcie do Księgi Habakuka 3,4: Wspaniałość Jego podobna do światła, promie-*

⁴⁶ Jan Paweł II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, Watykan 1987, s. 260.

⁴⁷ Tamże, s. 260.

⁴⁸ J. K. Nagórny, *Teologiczna interpretacja moralności Nowego Przymierza*, Lublin 1989, s. 402; por. A. Zuberbier, *Czy wierzę, w co wierzę*, Kielce 1992, ss. 67-69 i 91-92.

nie z rąk Mu tryskają, w nich to ukryta moc Jego. W świetle Starego Testamentu łatwiej zrozumieć wyrażenia, jakie znajdują się w *Liście do Hebrajczyków* 12,29: *Bóg nasz jest ogniem pochłaniającym*. Nawiązanie do ognia kryje w sobie także wypowiedź Jana Chrzciciela o Chrystusie: *On chrzcić was będzie Duchem Świętym i ogniem* (Mt 3,11). A w Dniu Pięćdziesiątnicy ukazały się nad zgromadzonymi w Wieczerniku języki jakby z ognia (Dz 2,3). - Dla zrozumienia starotestamentalnej idei świętości Boga należy odwołać się jeszcze raz do wydarzenia opisanego w *Księdze Wyjścia*. Mojżesz widząc krzak, który płonie i nie spala się (Wj 3,2), słyszy głos: *Nie zbliżaj się tu! Zdejm sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz, jest ziemią świętą* (Wj 3,3). W całym opisie, związanym z krzakiem, który płonie, objawia się świętość Boga niedostępna człowiekowi. Świętość Boga, przedstawiona w Starym Testamencie, łączy się z absolutną doskonałością Boga oraz z Jego niedostępnością dla człowieka.

W Nowym Testamencie Bóg objawia pełniej swoją świętość. Łączy się ona z Tajemnicą Krzyża Chrystusowego. Bóg objawił się człowiekowi w dobrowolnie podjętej Ofierze Krzyżowej. Świętość Boga, o której mówi Nowy Testament, jest absolutnym „oddzieleniem” od wszelkiego zła moralnego, wykluczeniem i bezwzględny odrzuceniem grzechu; równocześnie jest ona dobrocią absolutną, poprzez którą Bóg jest nieskończenie dobry sam w sobie, a także względem stworzeń⁴⁹. W stosunku do ludzi bezwzględne odrzucenie grzechu i absolutna afirmacja dobra postuluje zgodność woli z prawem moralnym. Ponieważ Bóg jest samą świętością, to Jego wola utożsamia się z prawem moralnym. Prawo to jest w Bogu jako w swoim źródle. Prawo to nazywa się prawem wiecznym (*lex aeterna*). Lektura Pisma świętego upoważnia do twierdzenia, że powoli - w ciągu wieków - narasta przeświadczenie człowieka o centralnej roli prawa miłości. Objawiając prawo miłości, Biblia odsłania istotę świętości Bożej. Świętość Boża to doskonała miłość. Miłość polega na pragnieniu i czynieniu dobra. Bóg kocha człowieka, tzn. obdarowuje go dobrem. Jest to wyraźnie widoczne w dziele Odkupienia i usprawiedliwienia człowieka. Miłość Boża uświęca człowieka mocą Ducha Świętego. Bóg, udzielając się człowiekowi, udoskonala go. To, co człowiek zepsuł przez grzech, Bóg naprawia w człowieku. Wezwanie *Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski* (Mt 5,48) realizuje człowiek nie sam, ale razem z Bogiem. Inaczej mówiąc, Bóg, który stworzył człowieka na swoją miarę, nieustannie trzyma się, aby odnowić w człowieku obraz Boży.

Godność osoby ludzkiej ma także swoje źródło w wezwaniu człowieka do uczestnictwa w życiu Bożym. W Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym znajduje się zapis: *Człowiek (...) stworzony został dla szczęśliwego celu poza granicą niedoli ziemskiej*⁵⁰. Sobór Watykański II przypomina współczesnemu człowiekowi o nadprzyrodzonym powołaniu osoby ludzkiej. Podkreśla równocześnie, że *nadzieja eschatologiczna nie pomniejsza doniosłości zadań ziemskich, lecz raczej wspiera ich spełnienie nowymi pobudkami*⁵¹. W ten sposób Sobór odpowiada na zarzuty, jakie ateści stawiają chrześcijanom, że mianowicie nauka o powołaniu człowieka do udziału w szczęściu niebieskim odwołuje ludzi

⁴⁹ Jan Paweł II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, s. 215.

⁵⁰ KDK, nr 18.

⁵¹ KDK, nr 21.

od pełnego zaangażowania w życie świata doczesnego. Ojcowie soborowi przypomnieli, że chrześcijanin zdąża do nieba przez ziemię, przez pełne uczestnictwo w życiu tego świata, w którym swoim świadectwem życia ewangelicznego człowiek nabywa prawa do udziału w szczęściu wiecznym. Chrześcijanin jednoczy się z Bogiem już tu na ziemi i zdobywa doskonałość, spełniając rzetelnie swoje doczesne zadania.

Stworzenie *na obraz Boży* i powołanie człowieka do udziału w życiu wiecznym stanowią rzeczywiście dwa podstawowe źródła godności osoby ludzkiej.

2. Prawa człowieka

Człowiek jest istotą społeczną. Współżycie między ludźmi określają prawa, które mają związek z naturą człowieka. Prawa te są odbiciem prawa wiecznego. Człowiek ma zdolność rozpoznawania prawa, które go obowiązują. Prawa, o których mowa, mają ścisły związek z godnością osoby, mają wymiar personalistyczny. Uprawnione jest twierdzenie, że prawa te wynikają z godności osoby ludzkiej. Zachowanie tychże praw służy umocnieniu, a łamanie ich poniżeniu godności człowieka.

Kwestia praw człowieka zajmuje dużo miejsca w orzeczeniach Soboru Watykańskiego II. Naucza on o nienaruszalności praw każdej osoby ludzkiej oraz o ich powszechności. Prawa człowieka mają być popierane zarówno przez Kościół, jak i przez władzę cywilną. Każdemu człowiekowi należy udostępnić to, co jest mu potrzebne do życia prawdziwie ludzkiego. W swoim nauczaniu Kościół występuje wyraźnie przeciwko podejmowanej z jakiegokolwiek powodu dyskryminacji człowieka.

Mówiąc o prawach osoby ludzkiej, Kościół ma na myśli zarówno uprawnienia przysługujące człowiekowi, jak i obowiązki ciężące na nim. Istnieje nierozzerwalny związek praw i obowiązków każdego człowieka.

W encyklice *Pacem in terris* Jan XXIII wylicza szereg praw, które przysługują każdej osobie ludzkiej: prawo do życia, prawo do godnej człowieka stopy życiowej, prawo do korzystania z wartości moralnych i kulturalnych, prawo do oddawania czci Bogu zgodnie z wymaganiami prawego sumienia, prawo do wolnego wyboru stanu i do życia rodzinnego, prawa w dziedzinie gospodarczej, prawo do zrzeszania się, prawo do migracji, prawo do udziału w życiu publicznym, wreszcie prawo do ochrony swoich praw. Wprawdzie Jan XXIII nie sformułował wyraźnie prawa do życia w pokoju, ale prawo to zawarte jest w treści encykliki o pokoju. Wyraźnie prawo człowieka do życia w pokoju sformułował Jan Paweł II w przemówieniu do korpusu dyplomatycznego w Meksyku 26 stycznia 1979 roku.

Prawa człowieka - podobnie jak i godność osoby ludzkiej - stanowią dzisiaj ważny element w kształtowaniu chrześcijańskiej nauki moralnej.

Podsumowując rozważania o godności człowieka i o jego prawach, czyli o wartościach istotnych w myśleniu humanistycznym, trzeba stwierdzić, że są one zbieżne ze współczesną teologią moralną. Nabrała ona w dużym stopniu charakteru

humanistycznego. Być może humanizm pozwoli teologii moralnej przewyciężyć pozostałości myślenia, w którym ważniejsze niż człowiek, jego dobro, były same zasady postępowania, litera prawa. Nie idzie o to, aby ze świadomości moralnej wykreślić jakikolwiek element tradycji etycznej, ale raczej o to, by odnaleźć w refleksji moralnej właściwe miejsce dla każdej wartości moralnej. Idzie też o to, by poszczególne normy postępowania człowieka uzasadniać językiem zrozumiałym w dzisiejszym świecie. Wydaje się, że w wypełnianiu zadań, jakie stoją przed teologią moralną, z pomocą przychodzi humanizm.